

Дмитро Валерійович Головін,

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики та психології (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-4460-4936>,
e-mail: golovindv@ukr.net

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ**

Розкрито найактуальніші проблеми елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Подано детальну теоретичну характеристику наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; визначено спосіб вчинення злочину; деталізовано особу злочинця та особу потерпілого; теоретично визначено поняття криміналістичної характеристики як джерело відомостей про цей вид злочину та її роль у практичному застосуванні.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори наркотичних засобів, аналоги наркотичних засобів, аналоги психотропних речовин.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Злочинність є однією з найгостріших проблем будь-якого правового, демократичного і соціального суспільства. Вона існувала й існує в усіх країнах і типах суспільства, а також існуватиме в найближчу історичну епоху. Будь-яка країна світу багато уваги приділяє дослідженню розвитку злочинності, визначає шляхи її подолання, досліджує злочинність як соціальне явище, вивчає важливу ознаку злочинності – її правовий характер. У нашій країні та в багатьох країнах світу вона являє собою суспільно небезпечне явище, яке охоплює всю сукупність посягань на суспільні відносини, що охороняються національним та міжнародним законодавством. Злочинність – це загальнолюдська проблема, тому боротьба з нею є ефективною за наявності плідної праці правоохоронних, судових органів, органів законодавчої гілки влади, громадських організацій тощо.

За сучасних умов де найактуальніших проблем держави та суспільства належать безпека та боротьба зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Правопорушення у зазначеній сфері завдають значної шкоди

здоров'ю людства, непоодинокими є випадки розладу стосунків у родині, впливу на психічне здоров'я людини, розвитку тіньової економіки, порушення моральних цінностей, ускладнення та погіршення умов життя тощо.

У науковій літературі, на жаль, питання про методику розслідування вищезазначених правопорушень докладно не висвітлювалося, що негативно впливає на результат діяльності правоохоронних органів, безпосередньо пов'язаних із розслідуванням таких правопорушень. Відсутній детальний опис криміналістичної характеристики цих злочинів. Необхідно створити на майбутнє якісно новий механізм їх розслідування, для того щоб працівники практичних підрозділів менше стикалися із значними труднощами під час розкриття та розслідування таких злочинів.

Повністю погоджуємось з І. В. Пиріг у тому, що великі масштаби і темпи поширення наркозлочинності створюють реальну загрозу життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави, негативно впливають на фізичне і моральне здоров'я нації, соціальну стабільність українського суспільства, призводять до неминучої деградації окремої особистості, а також є криміногенним фактором, що сприяє вчиненню інших видів злочинів [1, с. 120].

Стан дослідження проблеми

Серед учених, які тією чи іншою мірою досліджували питання методики розслідування, криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, необхідно відзначити Ю. П. Аленіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, Т. А. Боголюбова, В. С. Бурданова, В. П. Колмакова, В. К. Комаркова, В. М. Лисенка, Г. М. Меретукова, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, О. О. Юхна, М. П. Яблокова та ін. Однак зазначені дослідники або лише частково розкривають криміналістичну характеристику вищезазначених злочинів, або не враховують положення оновленого законодавства у цій сфері. Сьогодні існує потреба в дослідженні та деталізації криміналістичних елементів злочину в цій сфері.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, незаконного обігу психотропних речовин та незаконного обігу їх аналогів або прекурсорів.

Ця мета конкретизується в таких *завданнях*: дати детальну теоретичну характеристику наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; визначити спосіб вчинення злочину; деталізувати особу злочинця та особу потерпілого; теоретично визначити поняття криміналістичної характеристики як джерела відомостей про цей вид злочину та її роль у практичному застосуванні.

Наукова новизна дослідження

Уперше комплексно вивчено основні елементи криміналістичної характеристики злочинів у зазначеній сфері. Досліджено предмет злочинного посягання, встановлено обставини, що підлягають дослідженню та доказуванню під час розслідування вищезазначених злочинів. Розглянуті в роботі проблеми належать як до теорії, так і до практики розслідування.

Виклад основного матеріалу

Криміналістична характеристика злочинів – це сукупність відомостей про відповідний злочин, який складається з основних елементів та містить інформацію про суб'єкт злочину, спосіб вчинення злочину, час та місце, предмет посягання, особу потерпілого, знаряддя та засоби. Уся ця інформація є важливою для виявлення, розкриття та розслідування таких правопорушень. Науковцями доведено, що криміналістична характеристика злочинів – це наукова категорія, що посідає провідне місце в методиці розслідування злочинів. Усебічне, повне зібрання криміналістично значущих ознак дає змогу побудувати вдалі типові версії, що використовуються під час виконання конкретних слідчих завдань.

А. О. Сергеев зазначав такі елементи криміналістичної характеристики злочинів, як спосіб учинення злочину; умови, в яких вчиняють злочини, та особливості обстановки; обставини, пов'язані з безпосередніми об'єктами злочинних посягань, суб'єктами та суб'єктивною стороною злочину; зв'язки злочинів конкретного виду з іншими злочинами та окремими діями, що не є кримінально караними, але збігаються з цими злочинами за окремими об'єктивними ознаками; взаємозв'язки між указаними групами обставин [2, с. 4–5].

М. В. Салтевський розглядає криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [3, с. 390].

Науковці по-різному визначають кількість і зміст елементів криміналістичної характеристики. Більшість авторів схиляється до закритого переліку елементів криміналістичної характеристики злочинів, до якого відносять такі елементи:

- предмет посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- слідову картину;
- обстановку вчинення злочину;
- характеристику особи злочинця;
- характеристику особи потерпілого.

Зазначений перелік має не імперативний, а диспозитивний характер. Погоджуємось, що зазначені елементи повністю охоплюють

зміст криміналістичної характеристики. Однак у певних видів злочинів у криміналістичній характеристиці можуть бути присутні не всі зазначені елементи, або деякі з них не матимуть важливого значення для розкриття та розслідування злочину.

Вважаємо за потрібне зупинитися на аналізі основних елементів криміналістичної характеристики таких злочинів.

Предметом злочинного посягання в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори й аналоги наркотичних та психотропних речовин.

Наркотичні засоби – речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин – речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких є подібними до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють¹.

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – об'єднані у групи (списки) пов'язаних між собою наркотичних засобів, психотропні речовини та прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин, включені до таблиць I–IV згідно із національним та міжнародним законодавством².

Наступним елементом криміналістичної характеристики злочину є спосіб вчинення злочину. Способи вчинення такого виду злочину утворюють самостійні склади злочинів. Законодавець виокремлює

¹ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр> (дата звернення: 02.09.2021).

² Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п> (дата звернення: 02.09.2021).

незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилку, збут, контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Залежно від виду наркотичних засобів існують різні види та способи їх виготовлення. Виокремлюють такі групи: 1) виготовлення наркотиків у незаконний спосіб за допомогою витягування їх із препаратів медичної групи; 2) виготовлення наркотичних засобів із культур, які незаконно вирощено та з яких можуть виготовлятися заборонені наркотичні засоби (зокрема із сортів маку та коноплі); 3) виготовлення наркотиків у хімічний спосіб.

Прикро, що деякі способи розкрадань наркотичних засобів випливають із повсякденного життя людства. Так, наприклад, у медичних установах можна здійснити розкрадання у вигляді виписування рецептів на хворих, яких не існує або яким взагалі не приписано медичне лікування із споживанням наркотичних засобів. Знову ж таки, недобросовісний медичний персонал має змогу замінити наркотики, які зберігаються в ампулах, іншими речовинами. Розповсюдженими є випадки списання наркотичних засобів на дослідження науковців або лікування тяжкохворих, яким прописують наркотичні речовини як знеболювальне.

Ураховуючи те, що вищезазначені речовини мають невеликій розмір, є можливість їх маскувати під виглядом лікарських засобів, це призводить до того, що виявлення їх правоохоронними органами потребує значних зусиль, знань і досвіду роботи.

Найбільш розповсюдженими місцями приховування наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є житлові приміщення, предмети меблів, побутові предмети, одяг тощо. Важливо звернути увагу на зберігання наркотиків в автотранспорті. Зазвичай їх розташовують під сидінням, під запасними колесами, у багажнику, у декоративних подушках тощо. Нині розповсюдились випадки пересилки наркотичних засобів поштою, у посылках з іншим різним товаром (упаковка сигарет, консервні банки, насіння соняшнику, скляна тара).

Важко виявити безконтактний збут наркотиків. Він полягає у тому, що через Інтернет і мобільний зв'язок особи, які збувають наркотичні засоби, приховують розфасовані речовини у різних місцях (у клумбі під під'їздом, на дитячих майданчиках, під камінням, у землі тощо), а після отримання грошей за товар збувальник указує покупцеві місцезнаходження товару, відправляючи фото з місцем розташування наркотику. Із безконтактним збутом наркотиків правоохоронцям неможливо здійснити контрольну закупівлю, а без неї процес викриття правопорушників ускладнюється, а ефективність розслідування справ знижується. Це пов'язано з тим, що під час передання

наркотиків відсутній контакт «з рук у руки» між збувальником та покупцем. Війну із «закладками» зараз ведуть не лише представники правоохоронних органів, а й усі небайдужі активісти.

Особа злочинця є важливим елементом криміналістичної характеристики правопорушення. Такі злочини здебільшого мають груповий, ієрархічно організований характер. Однією з умов вчинення такого злочину є цілковита таємність (конспірація).

Так, В. К. Гавло зазначає, що «криміналістику та її методику в першу чергу цікавлять такі дані про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином, що виявляються зовні – у різних наслідках вчиненого діяння. У цьому плані особу злочинця необхідно вивчати як слідоутворюючий об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття» [4, с. 156].

На думку Р. С. Белкіна, криміналістичний аспект вивчення особи злочинця є актуальним і перспективним напрямом у наукових криміналістичних дослідженнях [5, с. 179].

Ми поділяємо думку О. А. Чернецької та І. В. Пирога, що у більшості випадків спосіб та обстановка вчинення злочину перебувають у прямій залежності від властивостей особи злочинця. Чим тісніше злочинець пов'язаний із предметом злочинного посягання, тим його дії з учинення і приховання слідів є більш витонченими та досконалими. Отже, властивості особи злочинця впливають на обставини злочину, а вивчення судово-слідчої практики можна використати для встановлення важливих ознак особи злочинця [1, с. 35].

До категорії осіб, які беруть участь у вчиненні цього виду злочинів, відносять виробників наркотичної сировини і наркотичних засобів. Це можуть бути особи незалежно від географічного мешкання (місцеві чи сільські жителі), які вирощують наркотичні культури та знаються на хімії, біології та фармації. Серед виробників провідне місце посідають студенти медичних вишів, працівники наукових лабораторій, фармацевти аптек тощо – всі ті, у кого є доступ до хімічних речовин, з яких можна виготовляти наркотичні засоби у власних незаконних цілях.

Розглядаючи злочини вказаної категорії, необхідно охарактеризувати таку категорію злочинців, як розповсюджувачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. У більшості випадків це наркомани або особи, які були наркоманами у минулому. Проживають такі особи переважно у містах, де є активна наркотизація. Вони, як правило, самостійно виготовляють макову соломку (у невеликих містах чи сільській місцевості). Доволі значний відсоток суб'єктів – чоловіки, однак і жінки не стоять осторонь. Такі злочинці є особами середнього віку, що мають неповну середню та середню освіту. Переважна більшість із них не має постійного місця

роботи, меншість – працюючі, учні коледжів чи училищ та пенсіонери.

Перевізниками наркотиків найчастіше виступають особи – посередники між виробниками наркотиків та особами, що їх розповсюджують, безпосередньо збувальники та споживачі. До них відносять водіїв, працівників повітряного та залізничного транспорту, кур'єрів тощо. Часто роль перевізників виконують близькі родичі, сусіди й попутники. Непоодинокими є випадки, коли в цій ролі виступають провідники поїздів, які не знають, що саме їм доводиться перевозити, хто саме є першочерговим власником (джерелом розповсюдження) наркотиків, і навіть випадкові люди, які стали знаряддям передачі посылки адресату, та інші.

Окреме місце в структурі наркобізнесу посідають злочинці найвищої ієрархії. Вони мають багато спільного зі злочинцями, які безпосередньо спілкуються або контактують зі споживачами, однак такі особи, на жаль, у більшості випадків уникають кримінальної відповідальності. Людство знає найвідоміших наркобаронів світу, серед яких Пабло Ескобар (Колумбія), Амандо Каррильо Фуентес (Мексика), Карлос Ледер (Колумбія), Грисельда Бланко (Колумбія) – найвідоміша жінка серед кримінальних авторитетів, яка контролювала поставки кокаїну.

На нашу думку, особа злочинця є важливим елементом криміналістичної характеристики злочину цього виду. Відомості про таку особу можуть допомогти правоохоронним органам визначити ефективні слідчі та оперативні дії, виявити та усунути причини й умови, що сприяють вчиненню такого виду злочинів. Злочинець, як правило, обирає способи, місце, час та обстановку учинення злочину. Кожний злочин вчинюється обов'язково з певних мотивів та з певною метою. Їх з'ясування є обов'язковою обставиною встановлення істини у кримінальному провадженні.

Споживачі наркотиків – це фізичні особи, які систематично споживають наркотичні засоби (наркомани). Це тяжкохворі люди, головним симптомом захворювання яких є компульсивний потяг до вживання наркотиків. Такі особи найчастіше раніше були засуджені, у них проявляється деградація особистості, вони систематично або епізодично вживають наркотики, при цьому можуть мати різний вік – це неповнолітні або повнолітні люди молодого віку.

Залежність від наркотиків руйнівним чином впливає на життя і здоров'я людини, приводячи до смерті в тому разі, якщо людині вчасно не була надана наркологічна допомога.

Типовими криміналістичними ознаками цього виду злочинів є матеріальні сліди, приріст осіб, які вживають наркотики у конкретних мікрорайонах, виявлення організованих злочинних угруповань,

порушення встановлених державними органами правил обігу наркотичних засобів з боку медичних працівників, особливо з боку осіб, які відповідають за їх збереження та дотримання.

Висновки

З урахуванням вищезазначеного пропонуємо науковій спільноті такі висновки:

- криміналістична характеристика є джерелом відомостей про певні види злочинів;
- усі елементи криміналістичної системи є рівнозначними, тому виділяти серед них основні та факультативні недоцільно;
- суспільно небезпечним, кримінально караним є також викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, заволодіння ними за допомогою шахрайства або зловживання службовим становищем, порушення встановлених державою правил обігу вищезазначених речовин, незаконна видача медичним працівником рецепта на право придбання таких речовин, введення в організм людини наркотичних засобів або їх аналогів усупереч її волі та бажанню та примушування інших людей до вживання таких засобів;
- проблемні аспекти таких злочинів стосуються як теорії, так і практики розслідування.
- особлива небезпека зазначених суспільних відносин полягає у тому, що вживання наркотичних засобів (або їх аналогів) викликає незворотні зміни в організмі людини, знищує її психічну та нервову систему, негативно змінює систему загальнолюдських цінностей, що призводить до того, що індивід перетинає межу моральних і кримінальних заборон та стає залежним від інших людей.

Список бібліографічних посилань: **1.** Пиріг І. В., Чернецька О. А. Теорія і практика розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 156 с. **2.** Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1966. 254 с. **3.** Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 419 с. **4.** Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. 197 с. **5.** Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 2 т. М., 1978. Т. 2. 271 с.

Надійшла до редколегії 06.09.2021

Golovin D. V. Forensic Characteristics of Crimes in the Field of Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, Their Analogues or Precursors

The most topical problems of the elements of forensic characteristics of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors have been revealed. It has been established that this category of crimes existed and exists in all countries and types of society. The author has determined the criminogenic characteristics inherent to the offender and how his / her behavior is manifested during the commission of crimes in this area.

A detailed theoretical characteristic of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors has been provided; the method of committing the crime has been determined; the identity of an offender and a victim has been detailed; the concept of forensic characteristic as a source of information about this type of crime and its role in practical application has been theoretically defined.

The focus is on the non-contact sale of drugs, which is becoming even more relevant and widespread in modern life. It has been emphasized that this type of drug trafficking is problematic due to the fact that it is difficult to detect and operative units' officers cannot accomplish the evidentiary purchase.

The author has presented the main conclusions about the importance of forensic characteristics as a source of information about this type of crime. Particular attention has been paid to the details of the person who uses drugs (a victim), the author has stated how personal danger is manifested for this category of people who use drugs. It has been established that offenses in this area cause significant damage to human health, have a destructive effect on marital and family relations, affect the development of the shadow sector in the economic environment, distort moral values, eliminate the motivation for a better life due to deteriorating mental and physical health of a human being and living conditions.

Key words: forensic characteristics of crimes, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors of narcotic drugs, analogues of narcotic drugs, analogues of psychotropic substances.

